

УДК 37.032.036 +615.851

О. А. Федій

ЕСТЕТОТЕРАПЕВТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ ГУМАННОЇ ПЕДАГОГІКИ

Ускладнення факторів економічного та соціально-психічного життя людини епохи третього тисячоліття, агресивність та неконтрольованість численних інформаційних потоків виступають руйнуючими чинниками розвитку сучасної людини, створюють постійний психологічний тиск на емоційно-чуттєву сферу особистості. Деструктивна проблематика розвитку сучасної особистості спостерігається і в площині навчально-виховного процесу масових закладів освіти. Адекватною відповіддю науковців-освітян на ці соціальні реалії стають численні педагогічні інновації, в яких зростає роль життєтворчості, „самоосвіти”, відповідальності та життєстверджуючого гуманного вибору стратегій поведінки всіх учасників педагогічного процесу. В освітню практику вищих навчальних закладів запроваджуються вискоєфективні психолого-педагогічні технології особистісно зорієнтованого навчання й виховання, спрямовані на активізацію емоційно-чуттєвої сфери суб'єктів педагогічної діяльності за рахунок привнесення у процес формування особистості естетичного компоненту [1-4]. В умовах отримання вищої педагогічної освіти створюються можливості засвоєння студентами багатовимірного культурно-естетичного інформаційного поля сучасної доби. Ключовою проблемою цього напрямку наукового пошуку є вивчення валеологічної сутності естетичного знання, актуалізація саногеної функції краси, дослідження можливостей розвитку емоційного інтелекту людини та з'ясування перспектив використання життєзберігаючих технологій формування сучасної дитини технократичного століття. Ідеться про необхідність актуалізації емоційно-чуттєвої, естетичної складової розвитку особистості, що забезпечує пошук та визначення найбільш оптимальних і комфортних для індивідуальності форм, методів, засобів та прийомів її „входження” в інформаційно-освітній простір сучасного середовища.

З метою теоретико-методологічного та практичного вивчення цього сучасного феномену розвитку людини нами виділений окремий напрям психолого-педагогічної науки – *естетотерапія*. Це інтегроване поняття, яке об'єднує дві складові: „естетичне” (від грецьк. *aisthetikos* – чуттєвий) та „терапія” (від грецьк. *therapeia* – лікування). Це своєрідне педагогічне „лікування” людської душі за допомогою різноманітних засобів впливу на емоційно-чуттєву сферу індивіда (гра, спілкування, мистецтво, природа, рух, фольклор тощо), яке передбачає усунення

психологічного дискомфорту та створення умов щодо творчої реалізації особистості [5, с. 40].

Незважаючи на високу практичну значущість естетотерапевтичної педагогічної діяльності, її методологічні та теоретичні проблеми розроблені недостатньо. Сьогодні існує величезна низка різноманітних поглядів на роль та специфіку психолого-педагогічного впливу на дитину, яка потребує допомоги. Так, деякі зарубіжні вчені (М. Ессекс, К. Фростіг, Д. Хертз та ін.) вказують на різницю між пріоритетними завданнями діяльності вчителя та шкільного психо- (арт-)терапевта. У той же час, ці автори вважають, що педагоги та арт-терапевти мають ряд спільних довгострокових завдань, зокрема: розвиток в учнів навичок вирішення проблем та їх здібностей долати стресові стани, підвищення їхньої міжособистісної компетенції та удосконалення комунікативних навичок, а також розкриття творчого потенціалу молоді та формування у вихованців здорових потреб [6].

Отже, залишається невизначеною межа медико – соціально – педагогічної компетенції в цьому питанні. Практично відсутня науково-педагогічна інтерпретація ідеї терапевтичного лікувально-педагогічного впливу на сучасну особистість, що формується та практичне запровадження психолого-педагогічних технологій у реалії педагогічного процесу.

Метою статті є висвітлення теоретико-методологічних та практичних засад новітнього напрямку сучасної гуманістичної психолого-педагогічної науки – естетотерапії.

Ідея естетотерапії, як психолого-педагогічної діяльності, ґрунтується на філософському розумінні естетичного контексту всього процесу становлення й розвитку духовної самоосвіти людини, сенсу її існування у Всесвіті, на пошуку ідейно-філософських, релігійно-духовних засад повноцінного людського буття в сучасному соціокультурному середовищі [5]. Естетична наука в силу своєї зорієнтованості на внутрішній емоційно-чуттєвий потенціал людської особистості стає потужним засобом для реалізації педагогічних завдань збереження природної сутності та духовного ядра особистості, що розвивається.

У широкому розумінні, естетотерапія – це не тільки лікування, але й профілактика, психогігієна, психолого-педагогічна культура спілкування та взаємодії дорослих і дітей. У вузькому – це налагодження природної гармонії дитини із самою собою та оточуючим соціально-культурним середовищем за допомогою різноманітних соціальних та природних засобів естетичного впливу на емоційно-чуттєву сферу дитини. Це – кваліфікована психолого-педагогічна допомога дітям з проблемами психофізичного та соціального розвитку, важливий елемент усієї системи їхнього розвитку та виховання. Естетотерапевтичний ефект у педагогічному процесі має двовимірний характер впливу на обох суб'єктів діяльності: *творча самоактуалізація* при взаємодії дитини й

дорослого, поєднує можливості кожного віку: дозволяє досягти максимального результату – формування цілісної особистості вихованця та удосконалення її у педагога (О. Ніколаєва).

Естетотерапія може розглядатися як складова психотерапії. Серед численних психотерапевтичних методик створення умов психологічного комфорту для людини увагу педагогів привертають ті, які спрямовані на використання величезного емоційно-естетичного потенціалу особистості в поєднанні з духовно-змістовою основою розвитку людської сутності.

У науковій літературі та психотерапевтичній практиці вітчизняних і зарубіжних дослідників досить детально описані різноманітні психотерапевтичні техніки роботи з різними соціальними категоріями дітей. На думку психотерапевтів, сьогодні характер соціального запиту намітив певний відхід від редукованих й жорстко-директивних моделей лікувальної й соціальної роботи та звернення науки до більш гуманних, „центрованих на людині” прийомів психотерапевтичної інтеракції (О. Копитін) [2]. Проте більшість з них зорієнтована на індивідуальну та вузько спрямовану психологічну роботу з окремими соціально-психологічними проблемами.

Вивчення та порівняння окремих різновидів психотерапії в їх зв'язку з основними естетотерапевтичними завданнями в педагогіці становить на сьогодні складну задачу і для фахівців-психотерапевтів, і для педагогів через величезну кількість та неузгодженість основних науково-теоретичних положень та клінічних даних.

За останні 40 років терапевтичні системи зазнали стрімкого розвитку. У 1959 р. Харпер нарахував 36 різних систем психотерапії, а у 1976 р. Парлофф зафіксував уже більше 130 різновидів терапії. У 1979 р., за матеріалами журналу „Time”, кількість різноманітних методів психотерапії перевищувала 200 одиниць. Згідно з останніми даними їх більше 400: „Психотерапевтична енциклопедія” під ред. Б. Карвасарського (1999 р.) містить 424 статті по найважливішим напрямкам, течіям, методам, технічним прийомам зарубіжної та вітчизняної психотерапії. Упродовж усієї історії психотерапії як самостійної медико-психологічної галузі знань, нові психотерапевтичні методи множилися та суперничали між собою; кожна нова система, метод, підхід, школа називали себе новаторською, найефективнішою та унікальною. У цьому зв'язку привертає увагу систематизований та збалансований огляд провідних теорій психотерапії, здійснений американськими вченими Дж. Прохазкою та Дж. Норкросом. Через визначення інтегративної системи координат, яка висвітлює аналогії та відмінності між різними напрямками психотерапії, авторами виділені та проаналізовані основні сучасні системи психотерапії: психоаналіз; психодинамічна терапія; екзистенціальна терапія; особистісно-орієнтована терапія; гештальт-терапія; експериментальна терапія; інтерперсональна терапія; експозиційна терапія; поведінкова терапія;

когнітивна терапія; системна терапія; гендерна терапія; культурно-сензитивна терапія; конструктивістська терапія; транстеоретична терапія [7]. Серед названих напрямів найбільший інтерес викликає останній, оскільки саме в ньому здійснена спроба об'єднати найбільш значущі досягнення, ідеї й технології інших напрямів. Саме цей новітній шлях розвитку психотерапії варто пов'язувати з основними положеннями естетотерапевтичного підходу в педагогіці, зокрема з його інтегративною сутністю, що передбачає широкий спектр різноманітних психотерапевтичних методик, які застосовує педагог у роботі з дитиною.

Вивчаючи зв'язок між педагогікою, естетотерапією та психотерапією, можна відзначити їх тісну взаємодію на перетині єдиних завдань та проблематики. При розгляданні питання взаємодії педагогіки і психотерапії слід зосередити увагу на аналізі механізмів виховного та терапевтичного впливу (в першу чергу – навіювання) на особистість. Серед найбільш вагомих порівняльних характеристик процесів виховання та терапії (навіювання) виділяємо такі:

– по-перше, виховання окреслює більш широке коло проблем, ніж навіювання (сугестія). Навіювання є лише складовою частиною процесу виховання. Тому естетотерапевтичному впливу ми надаємо більшого значення, ніж традиційному психотерапевтичному, оскільки естетотерапія більш тісно пов'язана з питаннями формування та виховання особистості дитини;

– по-друге, фізіологічні основи виховання та навіювання фактично одні й ті ж самі. Система виховних впливів у педагогіці, як і в психотерапії спрямована на те, щоб створити стійкі переконання й навички (динамічний стереотип). Саме вони забезпечують необхідну поведінку людини в соціумі;

– по-третє, кінцевою метою як педагогічного (естетотерапевтичного) так і психотерапевтичного процесу є – процес самоактуалізації, самовиховання особистості. Причому, якщо мова йде про активну творчу співпрацю естетотерапевта та дитини, то на думку багатьох сучасних педагогів і психологів, така співпраця може стати механізмом адаптації дитини до Всесвіту.

Досліджуючи перспективи розвитку систем психотерапії, Дж. Прохазка та Дж. Норкросс створюють певний прогноз розвитку усіх різновидів психотерапії в майбутньому. Учені вважають, що самі системи (близько 30 самостійних напрямків) психотерапії поступово „втрачатимуть своє обличчя, проте знаходитимуть свою душу” [7, с. 382]. Підкреслюється й загальна тенденція синтезу науки та релігії: після багаторічних спроб узаконити дисципліну та уникнути будь-яких зв'язків з питаннями моралі, психотерапевти сьогодні все частіше привносять у лікування духовний і моральний зміст. Слід відзначити, що християнські традиції психологічної допомоги мають глибоке коріння, ґрунтовну наукову, технологічну базу та практичну основу. У певному розумінні психотерапія завжди була формою „духовної терапії”.

Розвиток емоційно-чуттєвої та духовної сфери людини, що здійснюється при естетотерапевтичному впливі педагога, є найважливішою умовою виховання людяності. Р. Штайнер у своїй праці „Загальне вчення про людину” говорить про розвиток волі у співвідношенні з людським тілом, доводячи, що інстинктивна поведінка людини безпосередньо пов’язана з фізичним тілом, та особливо з органами почуттів. Культивування та заохочення адекватних чуттєвих переживань складатимуть основний зміст психотерапевтичного та естетотерапевтичного впливів на людину. Це – найважливіші імпульси розвитку здорового життя інстинктів, актуалізації естетично-духовного потенціалу людини. Через чуттєвий досвід (пробуджені відчуття та емоції симпатії та антипатії) закладаються основи душевних установок та настроїв, які вкрай необхідні для розвитку особистості та для подальшого життя, а в тім й для почуття власної гідності та співчуття.

Час найвищої чуттєвої відкритості – це перші роки життя. Якщо не використати цей період для виховання почуттів малечі, пізніше це зробити може бути вже неможливо. Мова йде про формування сенсомоторного інтелекту (Р. Штайнер): дитина не тільки активно вбирає зовнішні чуттєві враження, які сприймають органи чуттів, але й підсвідомо, інтуїтивно відкрита до духовно-морального настрою людей, які її оточують. Це означає, що в перші роки життя через діяльність тілесно-орієнтованих почуттів сприймається й духовний бік оточення. Тим самим створюється вміння сприймати духовне та тілесне переживання як щось взаємозалежне, причому можна й треба шукати ці взаємозв’язки. Прообразом цього може стати любовно-чуттєве переживання, що його відчуває немовля на руках матері; воно являє собою одночасно сутнісну зустріч та сутнісне прийняття людини людиною.

Спираючись на лікарняний досвід в галузі лікувальної педагогіки К. Кенінг у своїй праці „Розвиток почуттів та тілесний досвід” дає ряд вказівок по вихованню почуттів та формулює, по суті, провідний принцип естетотерапевтичного впливу на людину. Учений доводить, *що від дорослого потрібна велика та радісна увага до чуттєвого світу дитини*, інакше він не зуміє надати дитині можливість по-людськи орієнтувати власну чуттєву активність [8]. У праці подана класифікація *дванадцяти почуттів* людини в їх розвитку через сприймання:

1) *дотик*: переживання себе через доторкання до власного тіла, до зовнішніх предметів – захищеність, довіра до існування (розвиваючі фактори: чергування самотності та захищеності, ніжний тілесний контакт та спокійна представленість самому собі; вміння надавати самостійність настільки ж важливе, як й уміння лагідно взяти на руки);

2) *почуття життя*: зручність, відчуття гармонії, відчуття того, що усі процеси узгоджені (розвиваючі фактори: ритмічний розпорядок дня, впевнений життєвий настрій, переживання правильної

міри ти правильного моменту, тобто узгодженість порядку, радість за прийняттям їжі);

3) *почуття власного руху*: сприйняття власного руху, переживання свободи та відчуття самовладнання внаслідок володіння грою рухів (розвиваючі фактори: дозволяти дитині проявляти активність, облаштувати дитячу кімнату так, щоб усе можна б було брати та гра йшла вільно, цілеспрямовані рухи);

4) *рівновага*: переживання рівноваги, повернення до неї, моментів спокою, довіри до себе (розвиваючі фактори: рухливі ігри, гойдалки, ходіння на ходулях, стрибки тощо, спокій та поміркованість у спілкуванні з дитиною, прагнення до внутрішньої рівноваги з боку дорослої людини);

5) *нюх*: зв'язок з ароматичними речовинами, який супроводжується сильною симпатією або антипатією (розвиваючі фактори: викликати різноманітні нюхові переживання, давати нюхати рослини, їстівні продукти у місті та селі);

6) *смак*: сприйняття солодкого, кислого, солоного, гіркого. Смак із нюхом – це сприйняття складних смакових композицій, що супроводжуються сильною симпатією або антипатією (розвиваючі фактори: засобами приготування їжі виявляти власний смак їстівних продуктів, оцінка людей та речей відповідно до „гарного смаку”, естетичне оформлення оточуючого середовища);

7) *зір*: переживання світла та кольору (розвиваючі фактори: звертати увагу на тонкі кольорові нюанси у природі (через інтерес до них), гармонійне поєднання кольорів в одязі та в облаштуванні квартири);

8) *почуття тепла*: переживання холоду або тепла (розвиваючі фактори: турбота про тепловий організм засобами відповідної до віку одязі, розповсюдження душевного та духовного тепла);

9) *слух*: сприйняття та переживання звуків, розкриття внутрішнього душевного простору (розвиваючі фактори: при читанні та розповідях будь-яких історій адаптувати швидкість мовлення до здатності дитини сприймати почуте, співи та музикування);

10) *почуття слова*: сприйняття форми та зовнішнього виду аж до звукового формування слова (розвиваючі фактори: тепла, сердечна інтонація, зовнішня стриманість у жестикуляції та мові тіла, гармонізація внутрішніх переживань, інакше виникають неправдиві враження; говорити правду);

11) *почуття думки*: безпосереднє розуміння смислу розумового взаємозв'язку (розвиваючі фактори: турбота про правдивість та адекватність, співвідношення речей та процесів між собою, переживання смислових взаємозв'язків в оточуючому середовищі);

12) *почуття „я”*: переживання іншої істоти, безпосереднє відчуття характеру іншої людини (розвиваючі фактори: любов дорослих один до одного та до дитини, культура зустрічей та візитів).

Таким чином, у вимірах наукової класифікації почуттів К. Кенінга та їх розвиваючих факторів, можна побачити практично повну картину формування емоційно-чуттєвого „я” дитини. Усі зазначені вище почуття охоплюються різноманітними видами естетотерапії, які у свою чергу складають видову характеристику цього психолого-педагогічного поняття [5]. Так, формування й корекція кожного почуття (за К. Кенінгом) може здійснюватися за допомогою різних видів естетотерапії. Окреслимо найбільш важливі та ефективні види естетотерапії відповідно до кожного почуття. Дотик та почуття життя варто формувати за допомогою таких видів естетотерапії: психодрама, маскотерапія, мамотерапія, піщана та водна терапія, анімалотерапія, літотерапія, філософсько-релігійні терапії: православна психотерапія, дзен-терапія, йога-терапія тощо. На розвиток почуття власного руху та рівноваги найбільш впливатимуть хореотерапія, формокорекційна ритмопластика, кінезітерапія та ігротерапія. Нюх добре розвиватиметься засобами ароматерапії, а смак – смакотерапією. Зір формуватимуть кольоротерапія, світлотерапія, арт-терапія, натурпсихотерапія, фототерапія. Почуття тепла формуватиметься через засоби аутотерапії та природотерапії; слуху – через музикотерапію, звукотерапію та вокалотерапію. Розвиткові почуття слова сприятимуть бібліотерапія, поетична терапія, пісенна терапія, епістолярна терапія; почуттю думки – логотерапія. Почуття „я” ефективно формуватиметься через низку видів естетотерапевтичного впливу на особистість: іміджтерапію, ігротерапію, казкотерапію, лялькотерапію, фольклорну арт-терапію, філософсько-релігійну піротерапію (православну психотерапію, дзен-терапію, йога-терапію, медитативні практики тощо).

Проведений науково-методологічний та теоретико-практичний аналіз гуманної сутності естетотерапевтичного впливу на сучасну особистість дитини у площині педагогічного процесу дозволив зробити такі висновки:

- естетотерапія стає актуальним чинником формування сучасної особистості технократичної доби;
- фундаментально-методологічним базисом формування банку естетотерапевтичних технологій є духовно-зорієнтовані гуманістичні психолого-педагогічні концепції особистості та психотерапевтичні методики корекції та розвитку творчої особистості;
- основною тенденцією формування психотерапевтичної та естетотерапевтичної психолого-педагогічної діяльності є її трансінтеграційний шлях розвитку, який передбачає комплексний підхід у створенні індивідуально-комфортного середовища та надання максимального ефекту в розвитку творчої сутності особистості.

Припускаємо, що саме естетотерапія може стати системою, яка дозволить гармонізувати відносини дитячої особистості з оточуючим світом та надати їй можливість духовного пошуку власного „Я”. Для подальшого дослідження цієї проблеми вважаємо за необхідне

розглянути питання впровадження естетотерапевтичних технологій у професійну діяльність педагогів, що дасть можливість більш ефективно організовувати сучасний навчально-виховний процес у рамках гуманістичних психолого-педагогічних концепцій розвитку творчої особистості.

Література

- 1. Артпедагогика** и арттерапия в специальном образовании [учебн. для студ. сред. и высш. пед. учеб завед] /Е.А. Медведева, И.Ю. Левченко, Л.Н. Комисарова и др. – М. : Академия, 2001. – 248 с.
- 2. Арт-терапия** – новые горизонты / [под ред.А.И.Копытина]. – М. : Когито-Центр, 2006. – 336с .
- 3. Кокоренко В. Л.** Арт-технологии в подготовке специалистов помогающих профессий / В. Л. Кокоренко. – СПб : Речь, 2005. – 101 с.
- 4. Лебедева Л. Д.** Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий / Л. Д. Лебедева. – СПб. : Речь, 2005. – 256 с.
- 5. Федій О. А.** Естетотерапія : [навч. посіб.] / О. А. Федій. – К. : Центр навч. літ-ри, 2007. – 256 с.
- 6. Essex, M., Frostig, K., Hertz, J.** In the service of children: art and expressive therapies in public schools // Art Therapy. – 1996. – V. 13 (3), – P.21-32.
- 7. Прохазка Дж., Дж. Норкросс** Системы психотерапии / Дж. Прохазка, Дж. Норкросс. – СПб. : прайм-ЕВРОЗНАК, 2005. – 384 с.
- 8. Гёбель В.** Глэклер Михаэла. Ребёнок. От младенчества к совершеннолетию / В. Гёбель, М. Глэклер ; [пер. с нем. под ред. Н. Федоровой]. – М. : Изд-во АСТ, 1998. – 592 с.

Федій О. А. Естетотерапевтична концепція гуманної педагогіки

У статті представлено авторську концепцію естетотерапевтичного впливу на особистість у площині сучасного освітнього процесу. Вирізнено окремі види естетотерапії у відповідно до формування й розвитку почуттєвої сфери педагога та вихованця.

Ключові слова: естетотерапія, емоційно-чуттєвий розвиток, комфортне психолого-педагогічне середовище, творча самореалізація, види естетотерапії.

Федий О. А. Эстетотерапевтическая концепция гуманной педагогики

В статье представлена авторская концепция эстетотерапевтического воздействия на личность в плоскости современного образовательного процесса. Выделены виды эстетотерапии в соответствии с формированием и развитием чувственной сферы педагога и воспитанника.

Ключевые слова: эстетотерапия, эмоционально-чувственное развитие, комфортная психолого-педагогическая среда, творческая самореализация, виды эстетотерапии.

Fediy O. A. Aesthetotherapeutical conception of humane pedagogic

In the article author's conception of the aesthetotherapeutical affecting on personality is presented in plane of modern educational process. The types of aesthetotherapy are selected in accordance with forming and development of teacher's and pupil's perceptible sphere.

Keywords: aesthetotherapy, emotional and perceptible development, comfortable psychological and pedagogical environment, creative self-realization, types of aesthetotherapy.

УДК 37.017:17

И. И. Филатова, А. А. Агаркова

**СИНЕРГЕТИКА И ПЕДАГОГИКА: ФОРМИРОВАНИЕ
ЭТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ЛИЧНОСТИ**

Одной из широко обсуждаемых проблем в современной педагогике является возможность применения принципов синергетики.

Синергетика как диалог, переосмысление и переоткрытие научных достижений, автопоэтическая реальность синергетики, формирование нелинейного типа мышления, изучение процессов самоорганизации в открытых системах – все это обуславливает интерес современных педагогов и психологов к данной системе мировосприятия (Г. И. Аксенов, Н. И. Вьюнова, М. В. Богуславский, Л. Я. Зорина, Л. И. Новикова, М. В. Соколовский, М. А. Таланчук, С. С. Шевелева и др.).

В настоящее время в теории педагогики постулируется необходимость применения методов синергетики, но направления и способы еще не получили достаточного освещения. Исследователи объясняют это отсутствием в педагогике формализованных математических моделей.

Задачей настоящей статьи представляется отметить специфичность связи синергетики и педагогики, выделив значения синергетических принципов для формирования этической культуры личности в педагогическом процессе.

Синергетика — это новое направление в познании, причем новое качество в познании достигается за счет использования нелинейного мышления. Синергетика определяется как область научного знания, в которой посредством междисциплинарных исследований выявляются общие закономерности самоорганизации, становления устойчивых структур в открытых системах. Задача синергетики состоит в выявлении общих закономерностей и методов описания и моделирования процессов